

Mirosław Szumiło

"Mniejszości narodowe w ruchu rewolucyjnym w II Rzeczypospolitej", Henryk Cimek, Rzeszów 2011 : [recenzja]

Komunizm: system – ludzie – dokumentacja 1, 249-253

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

**

Henryk Cimek, Mniejszości narodowe w ruchu rewolucyjnym w II Rzeczypospolitej, Rzeszów 2011, ss. 176

Jednym z najważniejszych i najbardziej interesujących problemów badawczych dotyczących historii ruchu komunistycznego w Polsce jest zagadnienie roli mniejszości narodowych w Komunistycznej Partii Polski (KPP) i jej organizacjach autonomicznych. Kwestia ta, wielokrotnie wspomniana w różnych publikacjach naukowych, nie doczekała się jak dotąd pełnego monograficznego opracowania. Pierwszą próbą syntetycznego ujęcia problemu jest omawiana praca Henryka Cimka. Autor oparł tę książkę na swoich wcześniejszych publikacjach¹, uzupełnionych tylko częściowo o nowsze ustalenia.

Monografia składa się z pięciu rozdziałów. W rozdziale I Autor scharakteryzował skład narodowościowy ludności Polski w świetle spisów powszechnych z 1921 i 1931 r., opisał okoliczności powstania Komunistycznej Partii Robotniczej Polski w 1918 r. i pierwsze lata jej działalności, a także rozwój ruchu komunistycznego na Górnym Śląsku i na Kresach Wschodnich. W kolejnych trzech rozdziałach (II, III i IV) skoncentrował swoją uwagę na działalności i składzie osobowym legalnych partii rewolucyjnych (przebudówek KPP), posiadających wpływy głównie wśród mniejszości narodowych: Niezależnej Partii Chłopskiej, Białoruskiej Włościańsko-Robotniczej Hromady, Ukraińskiego Włościańsko-Robotniczego Zjednoczenia Socjalistycznego („Sel-Rob”), PPS-Lewicy i Zjednoczenia Lewicy Chłopskiej „Samopomoc”. Jako uzupełnienie tego wiodącego wątku, przedstawił w skrócie rozwój liczebny KPP, podporządkowanych jej partii autonomicznych: Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi (KPZB) i Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy (KPZU), oraz Komunistycznego Związku Młodzieży Polski (KZMP) w latach 1924–1934. W ostatnim V rozdziale omówił stosunek wymienionych organizacji komunistycznych do

¹ Przede wszystkim na książkach: *Legalne chłopskie partie rewolucyjne w Drugiej Rzeczypospolitej* (Białystok 1988) i *Komuniści – Polska – Stalin* (Białystok 1990).

mniejszości narodowych w okresie tzw. walki o front ludowy i przed rozwiązaniem KPP. Próbował również podsumować zmiany ich składu narodowościowego w latach 1924–1936.

Bazę źródłową recenzowanej pracy stanowią przede wszystkim materiały archiwalne z zasobu Archiwum Akt Nowych, zgromadzone w zespołach KPP, KPZB, KPZU, KZMP i teczkach osobowych działaczy komunistycznych. Poza tym wykorzystano kopie dokumentów z archiwum Kominternu w Moskwie². Autor sięgnął również do licznych tytułów prasowych, publikowanych dokumentów i wydawnictw statystycznych, wspomnień oraz opracowań naukowych wydanych głównie w PRL i w Związku Sowieckim. Pomiął niestety większość monografii wydanych po 1990 r., w tym ważne prace Krystyny Trembickiej³, Joanny Nalewajko-Kulikow⁴ i Jaffa Schatza⁵, doskonałą regionalną monografię Mariusza Krzysztofińskiego⁶, a także biografie działaczy komunistycznych pochodzenia żydowskiego: Jerzego Borejszy⁷, Józefa Światły⁸ i Józefa Mützenmachera⁹.

Podstawowa wartość merytoryczna omawianej książki polega na sporządzeniu przez autora dość dokładnych zestawień statystycznych, prezentujących rozwój liczebny i skład narodowościowy KPP, KPZB, KPZU i KZMP. Autor opracował je na podstawie sprawozdań wewnętrznych przesyłanych do Kominternu. O ile liczebność partii została w nich prawdopodobnie zawyżona, to dane dotyczące składu socjalnego i narodowościowego możemy traktować jako wiarygodne. Cimek wykazał przy tym, że odsetek Polaków we wszystkich wymienionych organizacjach razem wziętych sięgał przeciętnie około 30%, zaś mniejszości narodowych około 70%. Wskaźniki te były zatem odwrotnie proporcjonalne do składu narodowościowego społeczeństwa II Rzeczypospolitej, w którym

² Obecnie materiały te znajdują się w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historii Społeczno-Politycznej (RGASPI) w Moskwie, w zespołach (fondach): Komitetu Wykonawczego Międzynarodówki Komunistycznej (fond nr 495), Komunistycznej Międzynarodówki Młodzieży (nr 533) i Międzynarodówki Chłopskiej (nr 535).

³ K. Trembicka, *Między utopią a rzeczywistością. Myśl polityczna Komunistycznej Partii Polski (1918–1938)*, Lublin 2007.

⁴ J. Nalewajko-Kulikow, *Obywatel Jidyszlandu. Rzecz o żydowskich komunistach w Polsce*, Warszawa 2009.

⁵ J. Schatz, *The Generation. The Rise and Fall of the Jewish Communists of Poland*, Berkeley–Los Angeles–Oxford 1991.

⁶ M. Krzysztofiński, *Komuniści na Rzeszowszczyźnie 1918–1944/1945*, Rzeszów 2010.

⁷ E. Krasucki, *Międzynarodowy komunista. Jerzy Borejsza, biografia polityczna*, Warszawa 2009.

⁸ A. Paczkowski, *Trzy twarze Józefa Światły. Przyczynek do historii komunizmu w Polsce*, Warszawa 2009.

⁹ B. Gadomski, *Biografia agenta. Józef-Josek Mützenmacher (1903–1947)*, Warszawa 2009.

mniejszości narodowe stanowiły maksymalnie 35 %. W samej KPP (tzn. na terenie centralnej i zachodniej Polski) Polaków było ok. 73–76 %, a Żydów ok. 22–25 %. W książce przytoczono też bardzo interesujące dane na temat składu etnicznego partyjnej kadry kierowniczej w 1936 r. W tym czasie we władzach centralnych partii (tj. Komitetach Centralnych KPP, KPZB i KPZU) zasiadało łącznie 21 Żydów (40,4 %), 17 Polaków (32,7 %), 8 Białorusinów (15,4 %), 5 Ukraińców (9,6 %) i 1 Litwin (1,9 %). W okręgowym aktywie KPP w 1935 r. na 52 osoby było 28 Żydów i 23 Polaków¹⁰.

Autor przedstawił syntetyczny zarys historii KPZU i KPZB. Dobrze scharakteryzował rozłamy w KPZU, związane z pojawieniem się i rozwojem nurtu „narodowego” komunizmu ukraińskiego. Dowiódł również, że KPZB i KPZU miały w istocie charakter partii chłopskich, gdyż odsetek chłopów w ich szeregach sięgał aż 85 %. Zwrócił uwagę na fakt, iż w KZMP odsetek Żydów wynosił od 32 % do 51 %, co powodowało duże trudności w dotarciu z agitacją komunistyczną do młodzieży chłopskiej. Według oceny Sekretariatu KC KZMP, małomiasteczkowe komórki złożone z Żydów były „oddzielone chińską ścianą od wsi”¹¹.

Jednym z głównych problemów badawczych, które postawił Autor we wstępie do omawianej pracy, jest odpowiedź na pytanie: jakimi motywacjami kierowali się Żydzi, Ukraińcy i Białorusini w II Rzeczypospolitej przy wstępowaniu do partii i organizacji komunistycznych? Niestety w książce nie znajdujemy satysfakcjonującej odpowiedzi. Autor prześlizgnął się po powierzchni zagadnienia, wskazując tylko w przypadku Białorusinów i Ukraińców na popularność haseł walki z uciskiem klasowym i narodowościowym, a zwłaszcza postulatu oddania chłopom ziemi bez wykupu. Problem jest z pewnością bardziej złożony i wymaga dalszych badań. Na konferencji w Rzeszowie poświęconej komunistom w II Rzeczypospolitej (30 XI–2 XII 2011 r.) Piotr Cichoracki i Wojciech Śleszyński zwracali uwagę na takie czynniki jak poważne błędy popełniane przez polską administrację na Kresach oraz wpływ „bieżeństwa” (tzn. ewakuacji w 1915 r. w głąb imperium rosyjskiego) na postawy chłopów białoruskich¹². „Bieżeńcy” wracali do rodzinnych wsi w latach 1919–1921, po kilkuletnim pobycie

¹⁰ Omawiana praca, s. 142–143.

¹¹ *Ibidem*, s. 128.

¹² Zob. sprawozdanie z konferencji: „Komuniści, kryptokomuniści, sowieccy poputczyzy w II Rzeczypospolitej. Ludzie, struktury, działalność”, opublikowane w niniejszym numerze „Komunizmu”.

w Rosji ogarniętej rewolucją i wojną domową, co bardzo mocno wpływało na zmianę ich światopoglądu¹³.

Za największy brak omawianej pracy należy uznać pominięcie niezwykle istotnej, a jednocześnie najbardziej kontrowersyjnej kwestii, tj. przyczyn wyraźnej nadreprezentacji osób pochodzenia żydowskiego w polskim ruchu komunistycznym. Autor mógł przynajmniej podsumować dotychczasowy stan badań na ten temat, przedstawiając różne punkty widzenia. Problem jest bardzo złożony, bowiem jak zauważył Jaff Schatz: „przypisywanie żydowskiego radykalizmu wyłącznie lub głównie faktowi trudnej sytuacji Żydów (ucisk, antysemityzm, nędza) jako wytłumaczenie samo w sobie nie wystarcza”. Tym czynnikami nie da się wyjaśnić chociażby nieproporcjonalnie dużego udziału Żydów w Nowej Lewicy w Stanach Zjednoczonych¹⁴. Jako ważny czynnik przyciągający część Żydów do komunizmu trzeba wymienić przede wszystkim internacjonalizm, szczególnie atrakcyjny dla tych „uchodźców z kasty żydowskiej”, którzy nie chcieli jednoznacznie deklorować swojej narodowości¹⁵.

Wbrew utrwalonemu przekonaniu, że komunista niejako automatycznie przestawał być Żydem, nie wszyscy żydowscy komuniści kroczyli drogą „czerwonej asymilacji”. Część z nich zachowywała żydowską tożsamość i wiele elementów dziedzictwa kulturowego¹⁶. Cimek wspomniał w swojej książce o tym, że „członkowie KPRP pochodzenia żydowskiego przejawiali tendencje separatystyczne, widoczne także w latach trzydziestych”¹⁷, lecz nie rozwinął tego zagadnienia. Tymczasem w ramach KPP funkcjonowało Centralne Biuro Żydowskie, którego działalność nie została jak dotąd zbadana. O rewolucyjnej grupie pisarzy żydowskich, skupionej wokół pisma „Literarisze Tribune”, pisała natomiast J. Nalewajko-Kulikow¹⁸. Autor nie odniósł się w ogóle do kwestii zróżnicowanego stopnia asymilacji językowej i kulturowej komunistów pochodzenia żydowskiego. Sowieckie podejście do kwestii narodo-

¹³ Studium przypadku na ten temat zob. M. Szumiło, *Bazyli Hołod (1907–1963). Kariera ukraińskiego komunisty z ziemi włodawskiej*, w: *Życiorysy w trzy kultury wpisane. Włodawskie biografie*, red. M. Bem i A. Duszyk, Radom-Włodawa 2008, s. 287–298 (dostępne w wersji on-line na stronie: www.komunizm.net.pl).

¹⁴ J. Schatz, *Zagadka pokolenia żydowskich komunistów*, w: *Żydzi i komunizm*, red. M. Bilewicz, B. Pawlisz, Warszawa 2000 (wydanie specjalne pisma „Jidele”), s. 15–16.

¹⁵ A. Landau-Czajka, *Syn będzie Lech... Asymilacja Żydów w Polsce międzywojennej*, Warszawa 2006, s. 396; A. Kainer, *Żydzi a komunizm*, „Krytyka” 1983, nr 15, s. 227.

¹⁶ Zob. J. Schatz, *The Generation...*, s. 48; G. Berendt, *Polscy Żydzi wobec komunizmu przed Zagładą*, „Biuletyn IPN” 2010, nr 11, s. 37.

¹⁷ Omawiana praca, s. 27.

¹⁸ Zob. J. Nalewajko-Kulikow, *Obywatel Jidyszlandu...*, s. 77–102.

wości tych osób w epoce stalinowskie niewiele różniło się od hitlerowskiego¹⁹. Podobnie postępowano w sprawozdawczości KPP i KZMP, opierając się na formalnie traktowanych kryteriach pochodzenia. Nie brano pod uwagę stopnia asymilacji, związków z kulturą polską, języka używanego na co dzień itd.²⁰

W swoich obliczeniach statystycznych Cimek nie uwzględnił kilku organizacji związanych z KPP: dziecięcego „Pioniera”, Międzynarodowej Organizacji Pomocy Rewolucjonistom (MOPR) i akademickiej Organizacji Młodzieży Socjalistycznej „Życie”. Ponadto niewłaściwie podszedł do wyników spisów powszechnych z 1921 i 1931 r. W tabelach prezentujących liczebność mniejszości narodowych w całym kraju i poszczególnych województwach, przytacza liczby dotyczące deklarowanej narodowości i języka ojczystego, podczas gdy w przypadku Białorusinów i Ukraińców bardziej obiektywnym kryterium było niewątpliwie wyznanie. W efekcie stwierdza np., że w województwie lubelskim w 1931 r. zamieszkiwało 74 tys. Ukraińców (osób o języku ojczystym „ukraińskoruskim”)²¹, a w tym czasie liczba prawosławnych na tym terenie sięgała 210 tys.

Reasumując, omawiana praca w syntetyczny sposób przypomina najważniejsze fakty dotyczące wpływów organizacyjnych i działalności KPP oraz chłopskich partii rewolucyjnych w II Rzeczypospolitej. Jej zaletą jest niewątpliwie zestawienie podstawowych danych liczbowych na temat udziału mniejszości narodowych w ruchu komunistycznym w Polsce. Jednakże Autor pominął inne istotne aspekty problemu. Sam fakt pojawienia się tej książki pokazuje, iż tytułowe zagadnienie faktycznie pozostaje wciąż nieopracowane i wymaga dalszych gruntownych badań.

Mirosław Szumiło
(UMCS)

¹⁹ A. Lustiger, *Czerwona księga. Stalin i Żydzi. Tragiczna historia Żydowskiego Komitetu Antyfaszystowskiego i radzieckich Żydów*, Warszawa 2004, s. 94.

²⁰ Zwróciła na to uwagę autorka pracy o KZMP, zob. R. Toruńczyk, *W walce o front młodego pokolenia. Komunistyczny Związek Młodzieży Polski w latach 1933–1936*, Warszawa 1970, s. 384–385.

²¹ Omawiana praca, s. 19.